

PENTRU O PRAGMATICĂ A DISCURSULUI GASTRONOMIC

MARIANA NET

Articolul stabilește o serie de principii ce stau la baza unei cercetări pragmatice a discursului gastronomic, pornind de la o privire de ansamblu asupra a două texte reprezentative pentru spațiul cultural francez și pentru cel românesc.

Caracterul „spectaculos” al gastronomiei, capacitatea acesteia de a antrena simultan, într-o primă treaptă a procesului de cunoaștere, văzul, mirosul și gustul au făcut ca gastronomia să fie (percepută ca) un fenomen al culturii de masă, aflat în permanentă interdependență cu istoria mentalităților. Astfel, gastronomia se constituie într-un obiect adecvat de investigație pentru semiotica socială și culturală, dar și pentru semiotica lingvistică, ce se intersectează într-un mod complex cu celelalte două.

Considerațiile ce urmează se referă însă nu la gastronomia propriu-zisă (un semn dificil de definit din punct de vedere semiotic), ci la discursul gastronomic, așa cum se manifestă el în cărțile despre „arta de a prepara mâncăruri alese sau însușirea de a le aprecia calitatea, gustul” (DEX). O asemenea perspectivă este inedită.

Exemplele concrete ce vor ilustra o mică parte a considerațiilor teoretice din paginile de mai jos vor fi alese din două discursuri gastronomice celebre, reprezentative pentru spațiul cultural francez și pentru cel românesc: *Fiziologia gustului* de Anthelme de Brillat-Severin (/1825/1988) și *200 rețete cercate de bucate, prăjituri și alte trebi gospodărești* de Mihail Kogălniceanu și Costache Negruzzi (/1841/1973). Diferența de un deceniu și jumătate ce desparte cele două apariții editoriale – printre primele de acest gen în cele două culturi – poate fi considerată ne semnificativă din perspectivă semiotică. Trebuie precizat însă, încă de la început, că deosebirea majoră dintre cele două texte o constituie caracterul predominant metatextual și „teoretic” al celui dintâi și dominantă prescriptivă a celui de al doilea. În acest sens este semnificativ că, deși apariția volumelor menționate este relativ simultană și autorii *Rețetelor...* cunoșteau *Fiziologia...* (cf. Zăciu 1973: 19; Grigorescu 1988: 20-21), o comparație a celor două texte dovedește că mentalitatea dominantă din spațiile culturale pe care le reprezintă se află în etape diferite de „evoluție”.

Specificăm totodată că cercetarea de față nu este un studiu de lingvistică comparată, ci o contribuție la pragmatica lingvistică și la filozofia limbajului.

Spațiul redus al acestui articol și stadiul relativ incipient al cercetării fac ca remarcile cu caracter (meta)semiotic să precumpănească în raport cu cele de lingvistică propriu-zisă. Acestea vor fi detaliate într-o serie de studii ulterioare, pentru care cel de față stabilește bazele teoretice.

Discursul gastronomic va fi considerat un sistem semiotic dotat cu capacitatea de a modela mentalități și ideologii.

Cercetarea pornește de la următoarele premise:

(a) Indiferent de subcategoria căreia îi aparține, discursul gastronomic are un caracter eterogen, enciclopedic. El încorporează nu numai rețete culinare, ci și:
– informații practice (despre cum trebuie cumpărate, depozitate, păstrate, conservate, gătit și servite alimentele);

→ Exemplu: „Chipul de a pute ține vara câteva săptămîni carnea proaspătă” (Kogălniceanu–Negruzzi/1841/1973: 200);

„Mijloc de a ține nucile proaspete un an întreg” (Kogălniceanu–Negruzzi/1841/1973: 195);

– noțiuni de economie politică, marketing și legislație;

Exemplu: „Însemnătatea curcanului în ale finanțelor” (Brillat–Savarin/1825/1988: 90);

– date geografice și istorice;

Exemplu: „Înființarea restaurantelor” (Brillat–Savarin/1825/1988: 309–310);
„Secolele lui Ludovic al XIV-lea și Ludovic al XV-lea” (Brillat–Savarin/1825/1988: 300–305);

„Originea cafelei” (Brillat–Savarin/1825/1988: 118–123);

– informații colaterale;

Exemplu: „Despre odihnă” (Brillat–Savarin/1825/1988: 215–217);
„/.../ și alte trebi gospodărești” (Kogălniceanu–Negruzzi/1841/1973);
– fabule, anecdote și mituri;

Exemplu: „Obișia plăcerii de a șede la masă” (Brillat–Savarin/1825/1988: 186);
„Descoperirea focului” (Brillat–Savarin/1825/1988: 282).

(b) Discursul gastronomic este destinat instruirii și petrecerii plăcute a timpului liber, dar este, adesea, și o mărturie a culturii Enunțiatorului. Din această perspectivă, discursul gastronomic este un discurs narcisist (al cărui moto implicit poate fi considerat cunoscutul „Exegi monumentum...” horatian), un exemplu specific de „artă pentru artă”.

(c) Discursul gastronomic înscrie „ceremonia” ca reflex al caracterului „ritual” al pregătirii și servirii bucatelor.

(d) De asemenea, discursul gastronomic exprimă o modalitate specifică de raportare la cotidian și un instrument civilizator.

De aceea, o analiză pragmatică a acestui tip de discurs va trebui să aibă în vedere următoarele:

1) Discursul gastronomic este un discurs epistemic, adică o modalitate prin care subiectul epistemic se înscrie în (într-o anumită) cultură și-și exprimă (de regulă, implicit) poziția față de (acea) cultură. Discursul gastronomic constă din avertismente, sfaturi, un cod al etichetei. Discursul gastronomic este, de asemenea, un spațiu în care se produc simbiozele lingvistice și culturale și metisajele lingvistice și culturale. Influența limbii franceze asupra limbii române – ca și asupra altor limbi vorbite în Europa – în ceea ce privește vocabularul culinar este evidentă. Discursul gastronomic are ca obiect permisiunea și interdicția, acceptabilul și inacceptabilul,

centrul și periferia, fragmentarul și întregul. După cum este știut, aceste concepte aparțin pragmaticii lingvistice și filozofiei limbajului.

2) Discursul gastronomic este un discurs performativ; el mediază între o „realitate” și o „posibilitate”, între performanța anterioară a Enunțiatorului și performanța probabilă, viitoare a Enunțiatului. Volumul aparținând lui M. Kogălniceanu și C. Negruzzi se referă, chiar din titlu, la „rețete cercate de bucate” (s.n., M.N.). Este necesar ca acest tip particular de discurs să mimeze garanția autenticității. La rândul lor, problemele filozofice legate de „adevăr” și de „fals” sunt relevante pentru discursul gastronomic.

3) Discursul gastronomic are un referent de tip special:

(a) pe de o parte, discursul gastronomic are ca obiect „bucatele” (și ceea ce ține de prepararea și servirea acestora), deci un referent efemer, perisabil, destinat „consumului”, ca și „delectării”;

(b) pe de altă parte, discursul gastronomic este un discurs autoreferențial, autonimic; din această perspectivă, el are un referent de gradul al doilea, și anume propriul limbaj. Astfel, discursul gastronomic este o modalitate de a păstra o identitate individuală și colectivă și generatorul unui *stil funcțional* (cf. Coteanu 1972).

4) Cel mai adesea, discursul gastronomic tinde să-și legitimeze propriul statut (cf. Brillat-Savarin/1825/1988). Datorită caracterului său enciclopedic, prescriptiv și persuasiv, discursul gastronomic împărtășește o serie de trăsături ale discursului epic: include legende, povestiri și memorii, cărora le conferă adesea o dimensiune „hiperbolică”. În acest mod, „bucătăria” și fenomenele adiacente devin credibile și, în același timp, ficționale, în timp ce discursul gastronomic se apropie atât de știința popularizată, cât și de paraliteratură.

5) Deși, în procesul de ficționalizare, iconografia este, adesea, la fel de importantă ca și textul lingvistic (cf. Barthes 1957: 144–146), în discursul gastronomic semnul iconic este întotdeauna subordonat celui indicial, pentru că acesta din urmă are o putere mai mare de a „exalta” imaginația, deci de a antrena participarea Enunțiatului la simularea unui proces de comunicare.

6) Ca orice tip de discurs, discursul gastronomic își conturează un Enunțiator specific și un Enunțiat specific. În funcție de caracteristicile acestora, discursul gastronomic generează o predispoziție spre „visare” și/sau un sentiment de frustrare. În acest sens, discursul gastronomic determină conștientizarea propriilor limite și sugerează relații posibile de identificare și de diferențiere între cei doi participanți la comunicare. Astfel, discursul gastronomic are ca obiect identitatea și alteritatea, constituirea sinelui și imaginea „celuilalt”. Această caracteristică permite stabilirea unei scări de valori generice și epistemice. Cu precădere în epoca postmodernă și cu condiția ca Enunțiatul să aparțină unui timp și/sau spațiu mental diferit(e) de al(e) Enunțiatorului, discursul gastronomic împărtășește cu cel ficțional faptul că este citit, adesea, „de plăcere”, adică pentru caracteristicile sale „stilistice”,

„exotice”, arhaice sau ludice. O asemenea remarcă este cu atât mai pertinentă cu cât mulți autori ai unor discursuri gastronomice celebre sunt prozatori cunoscuți (Al. Dumas, Balzac, Al. O. Teodoreanu, pentru a ne limita la exemplele cele mai la îndemână).

Un scurt exemplu din cele 200 *rețete...* este semnificativ în acest sens: „*Zalăină de portocală*: Să freci 84 dramuri de zahăr, pui patru portocale mari și două alămii. Pune zahărul în tingire, stoarce zama de la acele portocale și alămii peste dînsul, pune și jumătate ocă vin tare bun și lasă să fiarbă bine jumătate de ceas. Apoi pune zece dramuri clei topit și-i mai dă un clocot și-l strecoară în calup așezat pe gheață” (Kogălniceanu–Negruzzi/1891/1973: 102).

7) Discursul gastronomic oferă o imagine „ideală” a unui timp, spațiu și statut social. Este o modalitate de a recupera nostalgie trecutul, de a-și apropria un spațiu „exotic” sau de a „respinge” un alt timp și spațiu mental. Atitudinea față de „bucătăria” unei comunități, așa cum transpare din discursul gastronomic reflectă evoluția mentalităților. Pentru că este, de regulă, ancorat într-o cultură specifică și se adresează, cu precădere, unui Enunțiatar care aparține acelei culturi, discursul gastronomic are, adesea, accente naționaliste. Acestea sunt vizibile mai ales în discursurile gastronomice de până la al doilea război mondial. Analiza discursului gastronomic scoate în evidență, de asemenea, frivolitatea, elitismul, convivialitatea unei comunități etc.

8) În majoritatea cazurilor, discursul gastronomic este și o meditație filozofică sau metaculturală. Brillat-Savarin (/1825/1988: 147–159) asociază, de pildă, pofta de băuturi tari cu anxietatea în fața viitorului. Epicureismul, detașarea, ascetismul etc. sunt câteva dintre curente filozofice ce-și găsesc expresia implicită în discursul gastronomic. Analiza acestuia scoate în evidență, de asemenea, fațete neașteptate ale relației dintre „știință”, tradiție și empirism.

9) Deoarece discursul gastronomic este o modalitate de comunicare interculturală și transculturală, orice abordare pragmatică a acestuia vizează variațiile culturale și universalile culturale, precum și relația dintre cultură și cultura de masă.

10) O astfel de cercetare se bazează, de asemenea, pe concepte de *high power culture* (caracteristică pentru societățile ierarhizate) și *low-power culture* (tipică pentru societățile egalitare); acestea sunt concepte inerente în analiza conversațională contemporană (cf. Kerbrat–Orecchioni 1994). Deși regulile cu privire la ce trebuie servit, cui și în ce împrejurări sunt mai puțin codificate în zilele noastre decât erau în trecut, totuși fenomenul de *face threatening acts*, studiat, de asemenea, pe scară largă, în pragmatica actuală (cf. Kerbrat–Orecchioni 1994), apare frecvent în discursul gastronomic și poate fi nuanțat ca urmare a analizei acestuia.

Cercetarea discursului gastronomic din perspectiva pragmaticei lingvistice și a filozofiei limbajului este utilă pentru studiul unor fenomene ale vieții cotidiene („private” și „colective”) și oferă perspective inedite asupra lingvisticii comparate, stilisticii, poeziei, antropologiei, filozofiei, sociologiei și istoriei.

REFERINȚE BIBLIOGRAFICE

- Roland Barthes 1957 = *Mythologies*, Paris: Seuil.
Anthelme de Brillat-Savarin/1825/1988 = *Fiziologia gustului*, București: Meridian.
I. Coteanu 1972 = *Stilistica funcțională a limbii române*. I, București: Editura Academiei.
Dan Grigorescu 1988 = *Cuvânt înainte*, în Brillat-Savarin, *op. cit.*
Catherine Kerbrat-Orecchioni 1994 = *Les interactions verbales*. III, Paris: Armand Colin.
Mihail Kogălniceanu, Costache Negruzzi /1841/1973 = *200 rețete cercate de bucate, prăjituri și alte trebi gospodărești*, Cluj: Dacia.
Mircea Zăciu 1973 = *Prefață*, în: Kogălniceanu-Negruzzi, *op. cit.*: 5-19.

Vers une pragmatique du discours gastronomique

(Résumé)

L'article a posé le cadre théorique de l'analyse pragmatique du discours gastronomique. Le point de départ de l'analyse concrète (qui n'y est qu'esquissée) est constitué par deux textes que l'auteur considère comme représentatifs pour les espaces culturels roumain et français au cours de la première moitié du siècle dernier.

Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan”
București, Calea 13 Septembrie nr.13